

PRESINSZKY KÁROLY

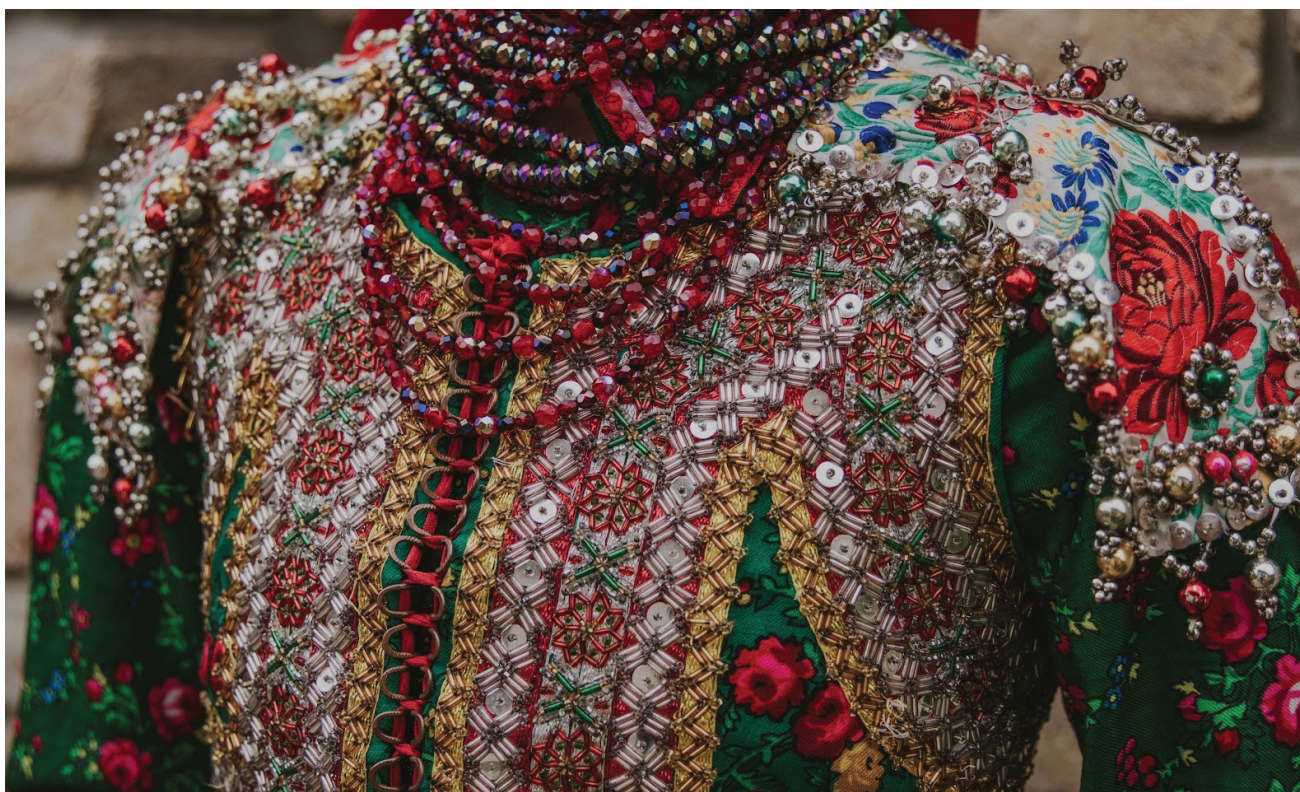
KÉTNYELVŰ KOMMUNIKÁCIÓS STRATÉGIÁK SZLOVÁKIAI MAGYAR NYELVJÁRÁSI SZÖVEGEKBEN

A szlovákiai magyar nyelvjárások a többi kisebbségi helyzetben lévő nyelvjárásokhoz hasonlóan állandó nyelvi kapcsolatban vannak az államnyelvvél. Ez a kontaktushatás érzékelhető a nyelvi rendszer minden síkján. A kontaktusjelenségeknek van egy régebbi rétege, melybe hosszú évszázadok során a természetes népi kétnyelvűség révén, spontán módon kerültek nyugati szláv, illetve szlovák eredetű tájszavak vagy egyéb nyelvjárási jelenségek (Sándor, 2004, 63). A kölcsönszavak régebbi rétegeiből megemlíthetők például Nagyhind nyelvjárásából a mára már javarészt kihalt lexémák, pl. *jálsá* (szlk. jelša, 'éger'); *bucmáj* (szlk. buclatý, 'gömbölyded'); 'pufók'; *strápc* (szlk. stravec, 'fürt'): 'kicsi szőlőfürt' (Presinszky, 2008, 126). A kontaktusjelenségek jelenkori, újabb rétege viszont teljesen eltér az előbbtől. Nemcsak a nyelvjárásokat, hanem a szlovákiai magyar nyelvterület egészét érinti és kényszerkétnyelvűség eredményeként jött létre 1918 után. Ez az írás a kontaktusjelenségek újabb rétegebe tartozó kölcsönzéstermékekkel és kódváltásokkal foglalkozik szlovákiai magyar nyelvjárási szövegek alapján. A vizsgálat nyelvi korpuszát a Szlovákiai magyar nyelvjárási hangoskönyvek (SzMNyHK.) szövegei adják (Presinszky, 2017–2021), melyek létrejöttéről, szerkezetéről és felhasználási lehetőségeiről a Katedra folyóirat XXVIII. évfolyamának 8. számában olvashattunk bővebben.

A kölcsönzés az állandósult nyelvi kapcsolat következtében létrejövő állandósult kontaktusjelenségnek tekinthető (vö. Lanstyák, 2006, 15). A SzMNyHK. szövegeiben is megfigyelhetők kölcsönzéstermékek, melyek közül legnagyobb számban a közvetlen kölcsönszavak fordulnak elő. Az itt következő példáról megjegyezhető, hogy a szlovákiai magyarok körében széleskörűen használatosak.

1. *Orvosná kötöttem ki Szerdehelénn, vittek el póhtovosztra.* (Izsap 2)
2. *Aszonták, hogy rágjok zsuvit, hogy akkor a fülem nem fog bedugúnyi.* (Vágfüzes 2)
3. *Főraktak bennünköt, például engem a katonák vétrészka teherautóra.* (Kulcsod)

Az első példában megfigyelhető a *pohotovoszty* (szlk. pohotovosť, 'készültség, orvosi ügyelet') közvetlen kölcsönszó *póhtovoszt* népnyelvi változata, mely a magyar hangrendszerhez (számos régebbi szláv eredetű jövevényszóhoz hasonlóan, pl. *malina* > *málna*) jobban igazodik. Az idegenszerűség érzete szintén jelentősen csökken a *zsuvacska* (szlk. žuvačka 'rágógumi') lexéma csonkított és *i*-képzővel ellátott *zsuvi* bizalmas stílusértékű változatában, mely szintén általános használatú közvetlen kölcsönszó. A harmadik példa egy katonai teherautó, a PRAGA V3S-M1 nevéből keletkezett államnyelvi

| Fotó: Nagy Fanni

mozaikszó (V3S-ka, kiejtve: *vétrieszka*), melynek *vétrieszka* alakja szintén népnyelvi változatként ismert közvetlen kölcsönszó. A kölcsönzéstermékek között a hangalakkölcsönzés típusába sorolható példák is megfigyelhetők:

4. *Iskola után a földműves szövetkezedebe dőgosztam, mint zótéknik.* (Zsigárd)

5. *Télvívör nēm vót, rádijó nēm vót.* (Nyitraegerszeg)

A 4. példában található *zootechnikus* foglalkozásnév szlovák nyelvi hangalakját (*zootechnik*) kölcsönző tájnyelvi változat (*zótéknik*) jobban igazodik a magyar nyelv hangrendszeréhez: a *ch* hangot *k*-val helyettesíti. Az 5. példamondatban található *télvívör* hangalakja kapcsán viszont felvetődik a kérdés, hogy ez kölcsönszó-e vagy inkább alkalmi egyszavas kódváltás, ugyanis ez az alakváltozat nem tartozik az általánosan elterjedt kölcsönzések közé, viszont az adott nyelvjárási régióban gyakori lehet. Saját megfigyeléseim alapján a Nyitra-vidéken főleg az idősek körében gyakori, a középkorúak és a fiatalok között inkább *tévé*. A kölcsönzó és az egyszavas kódváltás esetei néha nehezen különíthetők el. Ha ugyanazt a kölcsönelemet mások is kezdik használni, és a használatban a lexéma a fonológiai, morfológiai és szemantikai beépülés jegyeit tartalmazza, akkor kölcsönzónak minősíthető. A lexikai kódváltás és a kölcsönzó megkülönböztetésénél fontos kritériumok lehetnek a következők: 1. az adott szónak a beszédbeli gyakorisága, 2. a befogadó nyelvben van-e hasonló jelentésű megfelelője, 3. ismeri-e a beszélő az átvétel anyanyelvi megfelelőjét, 4. tudja-e a beszélő, hogy az adott nyelvi elem az általa ismert két nyelv közül melyikbe tartozik (Benő, 2008, 53). Ezen szempontok alapján az említett példa inkább az egyszavas kódváltások közé tartozik.

A kétnyelvű beszélők kommunikációjának olyan válfajait nevezhetjük kódváltásnak, melyekben a beszélők egyetlen diskurzuson belül két különböző nyelvhez tartozó elemeket használnak (Lanstyák, 2006, 107). Az előbb ismertetett kölcsönzéstermékek más nyelvhez tartozónak is minősülhetnek, ám használatuk nem kódváltás, hiszen szerves részei a szlovákiai magyar nyelv (és nyelvjárások) szókészletének. Különbséget lehet tenni a kódváltási szokások tekintetében a szlovákiai magyar beszélőközösségen belül a magyardomináns, a kiegyensúlyozott vagy szlovákdomináns kétnyelvűek között. A hangoskönyvek által a nyelvi dominancia szempontjából viszonylag homogén csoport (erősen magyardomináns kétnyelvű nyelvjárási beszélők) megnyilatkozásainak elemzésére van lehetőség. A SzMNYHK. szövegeiben kizárólag bázistartó, leggyakrabban egyszavas kódváltások figyelhetők meg.

6. *Főleg ha apja is dilutános, a Lilla is ő Trünaván van.* (Izsap 1)

7. *De utánno, így mondom aa Povogye Dunaja összemetéte, évittik roszvazsba.* (Kulcsod)

Az egyszavas kódváltások között helységnevek (*Trünava* szlk. Trnava), illetőleg intézménynevek (*Povogye Dunaja* szlk. Povodie Dunaja, 'Dunai Árvíz', 'Dunai Árvízmentesítő Vállalat') találhatóak. A tulajdonnevek szlovák nyelvű változatának választása a magyar bázisnyelvű szövegben a pontosítás, illetőleg a nyelvi hiány miatt következhetett be.

Megfigyelhető olyan eset is, amikor a beszélő alkalmanként ismétlésképpen mindkét nyelven ugyanazt fogalmazza meg. A következő két példamondatban ez látható. A kódváltást kiváltó ok viszont itt már nem a nyelvi lapszus vagy hiány, hanem inkább a hitelesítés vagy az igazolás, hiszen mindkét példában a szlovák fogalmak pontos magyar megfelelői hangzanak el:

8. *Pozsombú horták a kamenyolomibú, a kűbányábú. És így mondom nekéd, mit ad isten, oda kerütem hetvenkilence a strkopieszkihó, a nyugat-szlovákijaji kavicsbányához.* (Kulcsod)

9. *Asztán meg mán bekerültem egy ojan ő hogy monygyam omijektár partiba, aki vakolouparti vout.* (Zétény 2)

Az egyszavas (ill. egy szókapcsolatot tartalmazó) kódváltásokon kívül hosszabb nyelvi egységekre történő váltás ritkán jelent meg a SzMNYHK. szövegeiben. Ezek kiváltó oka egyértelműen az idézés volt. Ez figyelhető meg önidézésként a 10. példában.

10. *Éty hēitēn kēit órām vót (szlovákul), ānnyit tānultām, hogy sztoul, sztolicská, okno, dverē, hlāvā, okno, ocsi, hāt, āmit tuttām.* (Újbást)

Az előbb bemutatott példamondatokban megfigyelhető, hogy a kódváltás egyes esetekben felvezetés nélkül következik be (ezt jelöletlen vagy sima kódváltásnak nevezi a szakirodalom), máskor azonban vannak bizonyos jelei (jelzett

| Fotó: Nagy Fanni

| Fotó: Nagy Fanni

kódváltás). Az erősen magyardomináns nyelvjárási beszélők itt vizsgált megnyilatkozásaiban a legtöbb esetben jelzett kódváltások figyelhetők meg, melyek a nyelvek közti váltás tudatosítására vagy tudatos jellegére utalhatnak (vö. Lanstyák 2006, 124). Leginkább kitöltött szünetekkel, hezitációval (öö) és metanyelvi megjegyzésekkel, kommentárokkal (*izé, ilyen, olyan, úgynevezett, így mondom, úgy mondják, hogyan mondják, mit tudom én, minek nevezték*) vagy ezek kombinációjával jelzik a kódváltást:

11. *Emlíkszék rá, hogy ilyen szalmabálákat hoztak be, aszt leterítették, és aszt a katonai úgynevezett celta, most nem is tuggyátok talán, mi az a celta. Katonai sátor vót az vaty **hugyan monygyák**, azokat terítették le, azonn aluttunk ijje.* (Kulcsod)

A kódváltást előre jelző kitöltött szünetek, hezitációk során az elemzett szövegekben több esetben megfigyelhetők befejezetlen vagy félbeszakított, illetve újrakezdett szavak, szótöredékek. A következő példában az adatközlő egy közvetlen kölcsönszó (*jéerdé*) használatát igyekszik kerülni. Valószínűsíthető, hogy érzékeli a szó megbélyegzettségét, ezért nem is mondja ki, csupán annak első szótagját, majd igyekszik megkeresni a közmagyar megfelelőt, de továbbra is jelzi bizonytalanságát:

12. *Amikor nagyobb lettem, akkor má kesztünk a **jé+ iz+** földműves szövetkezet+ **izébe** járni dógozni, kertészeti ríszen, ahun termétünk monygyuk paradicsomot, paprikát, karalábét.* (Nagybodak)

Ritkább esetben a jelzés elemei nem kombinálódnak, és az adatközlő csupán nem nyelvi jellegű hangkibocsátással, pl. nevetéssel jelzi a kódváltást:

13. *Mink nem tănótunk iskolábá (szlovákul). Énekényi tuttám, hoty prígyi Jáno, přemilění, prígyi (**nevet**) já mám pěknú zähradu (**nevet**).* (Nyitraegerszeg)

Akad olyan megnyilatkozás is, melyben a kölcsönszavak, sőt a kontaktusjelenségek régebbi rétegébe tartozó szlovák eredetű jövevényszó (*dorozsba* szlk. *družba* 'barát', 'vőfély') választását jelzi metanyelvi kommentárral az adatközlő, aki a Nyitra-vidéken általánosan ismert tájszót (vö. Sándor, 2004, 332) szlovák szónak tartja:

14. *Á dorozsbák. **Hät úgy montuk, hogy dorozsbák. No, hát öö **mágyáro ö nem is dorozsbá, szlovákó.***** (Nagyhind)

A Szlovákiai magyar nyelvjárási hangskönyvek szövegeiből itt bemutatott 14 példamondat szinkrón nyelvjárási korpusz részeként mutatja a regionális nyelvváltozatokban jelen lévő kétnyelvűségi jelenségeket. A 27 kutatópont 34 adatközlője erősen magyardomináns kétnyelvű beszélőnek számít. A hangskönyvben rögzített megnyilatkozásaikban a szlovák eredetű kölcsönzéstérmekek közül leggyakrabban a közvetlen kölcsönszavak fordultak elő. Az adatközlők a kölcsönszavak általánosan ismert alakján kívül több esetben is használták annak népi, nyelvjárási változatát. A kölcsönszavakon kívül a szlovák nyelv hatása kizárólag bázistartó, leggyakrabban egyszavas kódváltások formájában jelent meg az adatközlők megnyilatkozásaiban. A kódváltások gyakori indokának a nyelvi hiány és nyelvi lapszus bizonyult, de az okok között megjelent a pontosítás és az idézés is. Az adatközlők a legtöbb esetben érzékelték, s hezitációval, szünetekkel, metanyelvi megjegyzésekkel vagy nem nyelvi jellegű hangkibocsátásokkal jelezték a nyelvek közötti váltást. A hangskönyvek tartalmaznak még számos olyan szöveget, melyben az adatközlők nemcsak konkrét nyelvi példákhoz, hanem a szlovák nyelvhez vagy a szlováksághoz fűződő viszonyukat is megfogalmazzák. (Például a Nyitraegerszeg községből való szöveg témája a magyar–szlovák viszony és az asszimiláció, így több utalás és konkrét vélemény is található benne a kétnyelvűség megítélésére.) A kétnyelvű kommunikációs stratégiákkal kapcsolatban a Szlovákiai magyar nyelvjárási hangskönyvek elemzett szövegei alapján nem állapítható meg belső, regionális különbség, a megnyilatkozásokban fellelhető szubjektív nyelvi adatok azonban további vizsgálatok alapját képezhetik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Benő A. (2008): *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár.
- Lanstyák I. (2006): *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- Presinszky K. (2008): *A nagyhindi nyelvjárás és nyelvhasználat*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- Presinszky K. (2017–2021): *Szlovákiai Magyar Nyelvjárási Hangskönyv I–III*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- Sándor A. (2004): *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárás atlasza*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.